

Між карнавалом і коміконом: Маланка і трансформація традиції

КАТЯ РУДИК

15 СІЧНЯ 2020

У фільмі «Тіні забутих предків» Сергій Параджанов уперше показав заборонену за Союзу, як і вертеп з колядою, різдвяну традицію: перед камерою проходять Ведмідь, Коза, Маланка, Василь, Циган, Дід, Баба, Жандарми, Жовніри та Смерть, яку грає перебраний Іван Палійчук-Миколайчук. А в наступній сцені вони, власне, маланкують – віншують господарів дому, співають і танцюють. Через 15 років сам Миколайчук зняв кіно «Така пізня, така тиха осінь», де є вже не тільки традиційні маски чортів, циганок і коней, а й пожежників, шахістів, якихось чепурних міщанок і навіть Діда Мороза зі Снігуронькою. Сьогодні серед персонажів західноукраїнських маланок можна побачити відомих політиків, голлівудських акторів і фентезійних героїв.

Фото: Сергій Моргунов

Преподобна Меланія Римлянка, як і каппадокійський архієпископ Василій Великий, чиї спомини припадають на 31 грудня й 1 січня за новим та 13 й 14 січня за старим стилем, із самим святкуванням пов'язані суто номінально. Вочевидь, воно сягає дохристиянських часів, адже, як і античні діонісії й сатурналії, має низку аграрних і еротичних конотацій, а інваріанти з різними назвами – Фастнахт, Запусти, Сурваки, Сировари, Скоромати, Джоломари, Мечкари, Куренти, Бабугери тощо – є не тільки у слов'ян, а й у германців, романців, балканців і скандинавів. У роботах французького фотографа Шарля Фреже добре видно разючу подібність буковинських масок і костюмів Кози, Ведмедя, Смерті, Діда з образами інших регіональних карнавалів Європи.

Найгучніше Маланку в Україні святкують на кордоні з Румунією, а що тамтешня Православна Церква давно перейшла на григоріанський календар, то маланкувати подекуди починають з нового року. У нещодавно виданому путівнику «Буковинські Маланки» Ірина Пустиннікова детально розкажує й тільки що маршруту не розробляє, якого дня і в який куточок Чернівецької області їхати чи то за масовими гуляннями, розрахованими на туристів, чи то за більш автентичними розвагами, принадними для культурних антропологів, етнологів і

фольклористів. Попри загальну подібність дійства, обряди, пісні й убрання часом дуже різняться від села до села. Із меншим розмахом, але водять Маланку на Галичині, Поліссі, Поділлі, Подніпров'ї та Слобожанщині.

Коріння цієї традиції давнє – аж таке, що версій походження і взаємин масок є ціла низка й годі визначити, яка первинна, – та вона, звісно, змінюється. У декого це викликає протест, мовляв, «Маланка вже не та». Але суть сміхової культури, до якої цей звичай належить, якраз і полягає в перевертанні звичаєвого; семіотики це називають «антиповедінкою». Така традиція просто не здатна нескінченно відтворювати саму себе – від цього вона помирає. Власне, так сталося на Лівобережній Україні, де Маланка на кілька десятиліть було зникла. А на Правобережжі маланкарі завжди змагаються, прагнучи вразити глядачів і одне одного, тому свято з року в рік інакшає, стаючи зате дедалі видовищнішим.

Про локальні особливості й сакральні сенси свята можна почитати в добротній монографії професора Олександра Курочкина «Українські новорічні обряди: “Коза” і “Маланка”» із безліччю старих фотографій маланкарів ХХ століття. Тобто традиція не просто поновилася в Україні зі здобуттям незалежності – вона, попри всі заборони, і не переривалася. Коли 2017 року я вперше опинилася на Старий новий рік у Вашківцях із цією книжкою в наплічнику, юнак мого віку, що був одною з місцевих Бабів, упізнав на чорно-білій світлині свого дядька. Того-таки року вийшов великий альбом Олексія Поповича «Вашківецька переберія». У ХІХ столітті вашківецький маскарад узагалі був чи не найпотужнішим завдяки власнику села – баронові Петріно, який винагороджував за найяскравіший костюм бочкою пива та звільненням від роботи на цілий рік. У документальному фільмі Дмитра Сухолиткого-Собчука «Красна Маланка» старожил із Красноільська згадує, як раніше химерні й важкі солом'яні костюми крилатих ведмедів «зашивали» прямо на маланкувальниках, тому ті завжди мали з собою ножа, аби в разі чого розрізати солому й утекти від міліції. В ідеалі ж цих шат не знімали добу, а тих, хто їх носив, годували самими бобами, щоб не кортіло в туалет. Нині принцип кріплення якимось удосконалили, тож костюм можна знімати, не пошкоджуючи, однак це вимагає сторонньої допомоги. А самому Ведмедеві потрібна неабияка фізична витривалість: танцювати, маючи на собі 30-40 кілограмів соломи, не легше, аніж лицарям-реконструкторам битись у металевих обладунках.

За якихось пів століття наша Маланка, напів підпільний сільський театралізований ритуал, перетворилася на наймасштабніший карнавал на пострадянському просторі.

До речі, під час борінки – такого собі реслінгу маланкових персонажів, традиційної дуелі навкулачки чи командної битви стінка на стінку – більше не використовують сокирок-барток. Колись жертв цього карнавального спорту навіть ховали окремо, а винуватців не карали. Також перестали мучити тварин, хоча колись було нормальним, наприклад, господарям, які мало винагородили за віншування, вкинути в комин живого собаку або напоїти їхню худобу горілкою. А замість змушувати коней волокти цілу ватагу на возі, послуговуються машинами. Ба більше, з автомобілів зробили повноцінних учасників дійства: часто їх перетворюють на платформи у вигляді якихось звірів, птахів, міфологічних істот і так далі.

Хоч інверсивна карнавальна етика досі слугує виправданням усіляким бешкетам маланкарів, сороміцьким жестам, непристойним пісням і навіть дрібним крадіжкам, деякі табу все-таки є: наприклад, маланкувати не заходять у двір, де минулого року хтось помер. Щоправда, коли наприкінці «Тіней забутих предків» Миколайчук грає вже не Смерть, а покійника, перебранці теж приходять, але це зовсім інша забава: так звані «діди» – характерний для Гуцульщини елемент архаїчних «ігор при мерці», покликаних розважати небіжчика.

У весільного звичаю підміняти наречену на чоловіка, вирядженого молодницею, також є спільні корені з гуцульською Маланкою, яка мала вигляд не дівчини, а старої жінки. Свого часу слобожанська Маланка вирізнялася тим, що участь у ній брали не лише хлопці, а й дівчата – навіть здебільшого дівчата, які перевдягалися Василями та малювали собі вуса, мов сучасні естрадні дрег-королі. Реставрація цього звичаю, мабуть, попереду, адже, наприклад, словенськими курентами вже можуть бути й жінки, і навіть діти.

Традиційно маски після Маланки одразу знищували; зберігати їх вважали справою неприйнятною й небезпечною. Зате не вбачали небезпеки у звичаї, покликаному вборонити маланкувальників, які нібито мали справу з потойбічним, від усього нечистого, – обряді купання в річці. Взимку і в одязі. Щоправда, інколи поруч розпалювали багаття, щоби потім можна було зігрітися. Однак ризик застудитися усе-таки вищий, аніж стати демонічним стригоєм, бо маску не «змив», тому тепер до цього ставляться легше й купатися не силують. А костюмів після свята не спалюють – їх використовують знову або просто лишають на згадку. У Вашківцях навіть є музей масок, які виготовили місцеві майстри. Враховуючи, скільки зусиль потрібно, аби створити гротескні мармизи з пап'є-маше, гіпсових бинтів, шкіри, хутра чи навіть силікону, така ощадливість тішить.

Репертуар танців, яким традиційно акомпанували троїсті музики, суттєво розширився: у ХХ столітті це вже були не тільки слов'янські народні, а й танго та фокстрот, а в ХХІ може бути що завгодно. Як і персонажем – хто завгодно: від міфологічних чи мультиплікаційних героїв до реальних людей, від ельфів до «сепарів». Апофеозом розмаїття став Маланка-фест у Чернівцях,

який з 2011 року збирає справжній парад найкращих буковинських, бессарабських, гуцульських, молдавських, румунських маланок і багатотисячний натовп глядачів зі всієї України. Організатори – ГО «Палітра Буковини» – цього року запросили курентів зі Словенії, а позаторік зняли документальний фільм «Маланка – культура народу!» і регулярно влаштовують трансляції ходи, схожої водночас на новоорлеанський Марді Гра й сан-дієзький Комік-Кон. За якихось пів століття наша Маланка – напів підпільний сільський театралізований ритуал, «синкретичний комплекс народних уявлень, вірувань, поетичних і прозових сюжетів, релігійно-магічний церемоній» – перетворилася на наймасштабніший карнавал на пострадянському просторі, бахтінське шоу, самобутній вибух бурлеску, гротеску й буфонади, який на кілька пунктів підвищує рівень серотоніну всьому регіону і, здається, навіть клімат зимовий поліпшує. Традиція не консервується, а трансформується: демократизується, урбанізується, цивілізується й навіть діджиталізується – і це добре.

КАТЯ РУДИК

15 СІЧНЯ 2020